

Аksiyadorlik jamiyatlarida zamonaviy moliyaviy boshqaruv mexanizmini samarali tashkil etishda moliyaviy risklarni boshqarish siyosatini ishlab chiqish alohida o'rin egallaydi. Xorijiy kompaniyalar amaliyotda moliyaviy risklarni boshqarish va ularni salbiy oqibatlarini yumshatish mazkur siyosatning bosh maqsadi hisoblanadi. Moliyaviy risklarni boshqarish siyosati umumiy qoidalar, tashqi muhit, maqsadlarni belgilash, moliyaviy risklarni turkumlash (identifikatsiyalash), risklarni ekonometrik baholash, aloqa va axborot hamda monitoring singari yo'nalishlar doirasida ishlab chiqilib kompaniya strategiyasini belgilashda foydalaniladi. Ta'kidlash lozimki, bozor munosabatlari sharoitida risklarni minimallashtirishning asosiy usullaridan biri diversifikatsiyalash hisoblanadi. Diversifikatsiya investitsion portfel tarkibidagi aktivlarning o'zaro korrelyatsion bog'lanishini imkon qadar minimallashtirish imkoniyatini berish bilan birga ma'lum bir risklarning salbiy moliyaviy oqibatlarini yumshatishda muhim ahamiyatga ega.

Moliyaviy qarorlar qabul qilish nafaqat istiqboldagi strategiyalarni ishlab chiqish bilan bog'liq masalalar balki joriy faoliyatni moliyaviy jihatlarini ham o'z ichiga qamrab oladi. Moliyaviy qarorlar qabul qilish aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy masalalar bo'yicha rahbar o'rinbosarlari yoki moliyaviy menejerlardan tashqi va ichki omillarni har tomonlama tahlil qila olish, moliyaviy resurslarni optimal joylashtirish, investitsion qarorlar va moliyaviy risklarni boshqarish bilan bog'liq sohalarida chuqur amaliy va nazariy ko'nikmalarni talab qiladi. Yuqorida ta'kidlab o'tkanimizdek, aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy qarorlar qabul qilishning amaliy va nazariy jihatlarini keng qamrovli mavzulardan biri bo'lib, mazkur yo'nalishda ko'plab ilmiy maqola va tadqiqotlar olib borish jarayonida mazkur yo'nalishning muhim jihatlarini yoritib boriladi.

АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИ МОЛИЯСИ ВА УНДА ФОЙДА ШАКЛЛАНИШИ ҲАМДА ТАҚСИМЛАНИШИНИНГ НАЗАРИЙ ЖИҲАТЛАРИ ҲАМДА ТАШКИЛИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

*Ғаниев Сардор Муродулла ўғли –
ТДИУ докторанти*

Акциялар бозорида ҳам корпоратив тузилмалар, ҳам инвесторлар фаоллиги туфайли акциядорлик капитали жудаям майда улушлар асосида шаклланишига ўтилди. Чунки инвесторлар ҳам ўз портфелларини диверсификациялаш нуқтаи назаридан бирор акциядорлик жамияти бўйича улушини 10 фоизга етказмади. Натижада айнан бир инвестор юзлаб акциядорлик жамиятлари (корпорациялар) акцияларига инвестиция киритиши натижасида корпоратив молиявий бошқарув ва капиталга эгалик қилиш ўзаро ажралди. Бу жиҳат ўз навбатида профессионал менежерлар синфининг юзага келиши ва ривожланишига хизмат қилди.

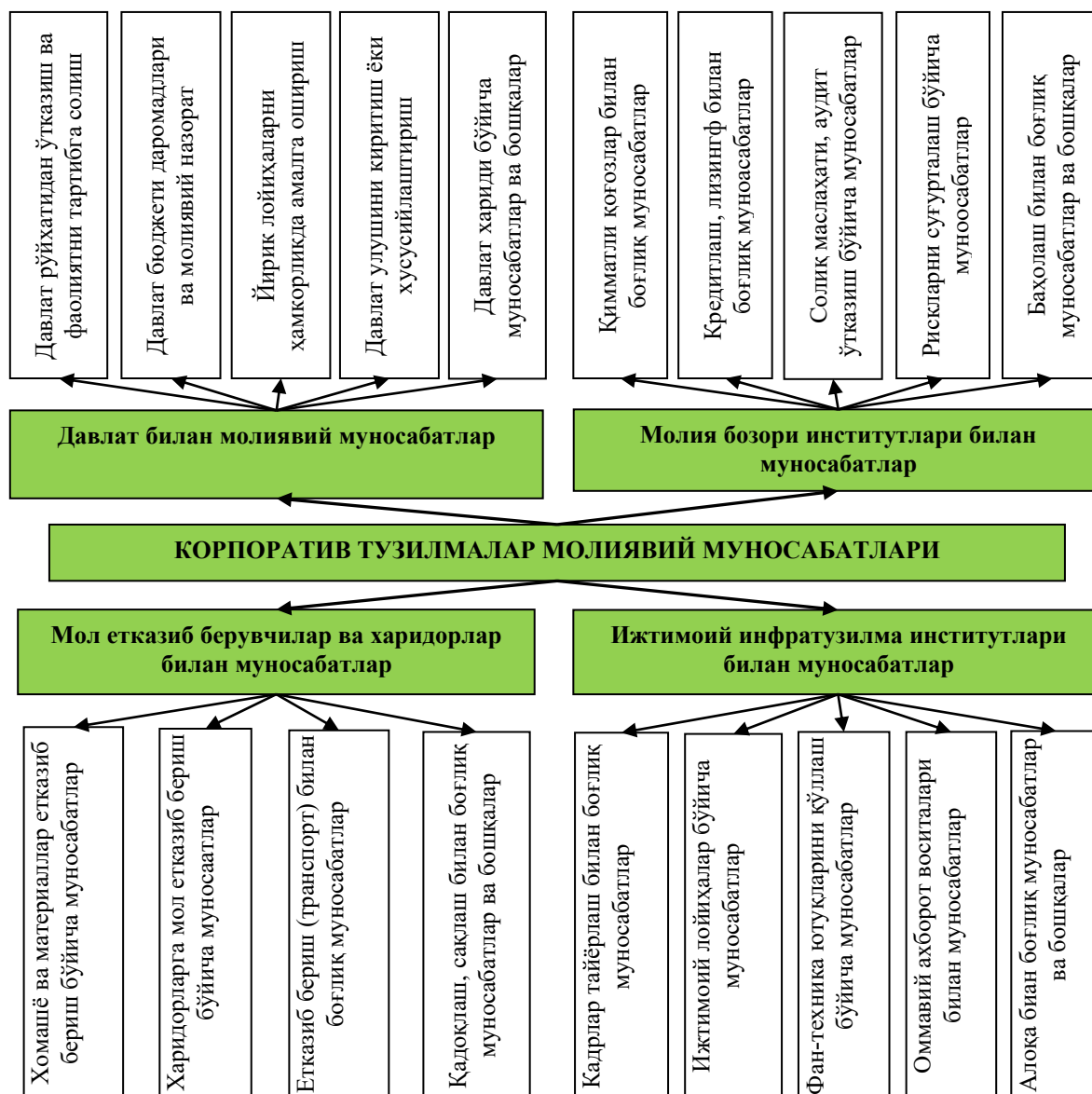
Корпоратив молиявий бошқарув ва капиталга (мулкка) эгалик қилишнинг алоҳидалашуви кейинчалик манфаатлар қарама-қаршилигини ҳам юзага келтирган бўлиб, бу жиҳат фойда тақсимоти ва дивиденд амалиётларида яққол намоён бўлганлигини шу ўринда алоҳида таъкидлаб ўтишимиз лозим.

Умуман ривожланган мамлакатлар тажрибаси кўрсатишича, корпоратив тузилмалар молиявий-иқтисодий фаолиятида юзага келадиган молиявий муносабатлар кенг қамровли бўлиб, уларнинг асосий гуруҳланиши қуйидагича (1-расм):

Акциядорлик жамиятлари молиясида қимматли қоғозлар билан боғлиқ муносабатлар ҳам бугунги кунда ниҳоятда кенг қамровли эканлиги билан эътиборимизни тортади. Бунда қуйидагиларни алоҳида қайд этиб ўтишимиз лозим:

- оддий ва имтиёзли акциялар эмиссияси ҳисобига устав капиталини шакллантириш билан бевосита боғлиқ муносабатлар. Бунда акциядорлик жамияти оддий акциялар чиқаришлари ва жойлаштиришлари шарт. Имтиёзли акциялар бўйича эса устав капиталининг 25 фоизи доирасида муомалага чиқариш ва жойлаштириш орқали устав капиталини шакллантиришир ҳуқуқига эгадирлар;

- корпоратив облигациялар чиқариш ва жойлаштириш орқали қарз капитали жалб қилиш ва уни қайтариш жараёнидаги молиявий муносабатлар. Бунда таъминот асосида, одатла устав капитали доирасида корпоратив облигациялар муомалага чиқарилади. Жойлаштириш тартиби эмиссия рисоласида қатъий белгилаб қўйилади, яъни купонли облигациялар аниқ фоиз ставкали даромад тўлаш асосида жойлаштирилиши мумкин. Ёки дисконтли корпоратив облигациялар номиналдан паст нархда жойлаштирилиб, номинал қиймат бўйича қопланиши асосида сотиб олган инвестор даромадлилиги таъминланади;

1-расм. Корпоратив тузилмалар молиявий муносабатлари таснифи¹¹¹

¹¹¹ Elmirzayev S. Korporativ moliya – Т.: “Иқтисод-молия”, 2019. – Б. 35.

- фонд бозори институти сифатида фонд биржалари билан молиявий муносабатлар. Бунда фонд биржалари савдо майдони сифатида кун тартибига чиқади. Натижала листинг талаблари, савдо битимлари кабилар асосида акциядорлик жамиятлари билан молиявий муносабатлар юзага келишини таъкидлашимиз лозим;

- қимматли қоғозларни жойлаштириш (ёки кафолатли жойлаштириш) билан боғлиқ ҳолда профессионал иштирокчилар билан ўзаро ҳамкорлик жараёнидаги молиявий муносабатлар. Бунда акция ёки облигацияни очиқ жойлаштириш ёки акцияларни оммавий жойлаштириш амалиётларида андеррайтерлик хизматларини кўрсатиш, хизмат ҳақини келишиш, улар эса акцияни кафолатли жойлаштиришни ўз зиммасига олиш кабилар кун тартибига чиқишини таъкидлашимиз лозим;

- акциядорлик жамияти томонидан муомалага чиқарилган қимматли қоғозлар, хусусан акциялар ҳисобини ва акциядорлар таркибий ўзгаришлари ҳисобини юритиш бўйича депозитар хизматлар билан боғлиқ молиявий муносабатлар. Бунда қимматли қоғозларнинг электрон шаклда муомалада бўлишидан келиб чиққан ҳолда очиқ жойлаштирилган облигациялар бўйича фоизлар ёки сўндириш муддати келганда асосий суммани айнан кимларга қанча миқдорда тўлаб берилиши ҳисоби қимматли қоғозлар депозитарийлари томонидан юритилшини таъкидлашимиз лозим. ШУнингдек, акциялар муомаласи бўйича акциядорлар умумий йиғилишига кимлар чақирилиши, айнан кимларга дивиденд тўлаб берилиши нуқтаи назаридан акциядорлар реестри қимматли қоғозлар депозитарийларидан олинади. Айнан қимматли қоғозлар ҳисобини юритиш ва эгалари реестрини акциядорлик жамиятига тақдим этиш аниқ молиявий муносабатлар, тарифларга таянилган ҳолда амалга оширилади.

Бугунги кун жаҳон иқтисодиётидаги кескин рақобат шароитида молиявий муносабатлар доираси ҳам ва кўлами ҳам кенгайиб боради. Мазкур жиҳатни молиявий ресурслар жалб қилиш, хусусан акциялар орқали капитал жалб қилиш амалиётларида ҳам кўришимиз мумкин. Натижада акциялар глобал миқёсда очиқ ёки оммавий жойлаштирилиши ўз-ўзидан акциядорлар билан муносабатларнинг глобал доирага ўтишини жадаллаштирди. Бу борада глобал IPO (акцияларни бирламчи оммавий жойлаштириш) амалиётлари айниқса муҳим аҳамият касб этмоқда. Глобал миқёсда акциядорлар билан молиявий муносабатлар дивиденд амалиётларининг ҳам глобал миқёсда амалга оширилишига замин яратиб келмоқда.

Дивидендлар соф фойда ҳисобидан шакланган тақсимланмаган фойданинг тақсимланиши натижасида тўлаб берилади. Шу асосда аввало фойда шаклланиши масаласига тўхталиб ўтамиз.

Акциядорлик жамиятлари молиявий натижаси аниқ ҳисобот даври асосида назарий жиҳатдан олганда барча тушум ва даромадлардан барча харажатларни айириш асосида аниқланади. Бунда молиявий натижалар аниқланиши бўйича ҳисобот даври чораклик, ярим йиллик, тўққиз ойлик ва йиллик асосда аниқланади. Ўз-ўзидан молиявий натижа соф фойда ёки зарар кўринишида бўлиши мумкин. Ҳисобот даври бўйича молиявий натижа молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот ёки фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилади ва амалдаги қонунчиликка асосан тегишли органларга тақдим этилади.

Акциядорлик жамиятларида молиявий натижалар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 1999 йил 5 февралдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган “Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби

ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида”ги Низом асосида шакллантирилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Elmirzayev S. Korporativ moliya – T.: “Иқтисод-молия”, 2019. – Б. 35.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 1999 йил 5 февралдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган “Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида”ги Низом.

**ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ФАОЛИЯТИГА ИННОВАЦИОН ТЎЛОВ ИНСТРУМЕНТЛАРИНИ
ЖОРИЙ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ**

Эльбусинова Умида Хамидуллаевна -
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
Банк иши ва инвестициялар кафедраси доценти в.б.

Юридик шахслар ўртасидаги ҳисоб-китобларда қўлланиладиган чеклар анъанавий инновацион тўлов инструменти ҳисобланади.

Чек орқали товарлар суммасини тўлаш қуйидаги тартибда амалга оширилади:

- сотиб олувчи чекни ёзади ва уни сотувчига узатади;
- сотувчи махсус қурилмадан фойдаланиб чекни ёзган миқдорнинг жорий ҳисобрақамида пул маблағлари борлигини текширади ва трансакцияни амалга оширишга рухсат олади;
- сотувчи чекни ўзининг банкига қайта ишлаш учун жўнатади. Банк чекни сотиб олувчининг банкига тўлов учун жўнатади;
- агар сотиб олувчи ишончли миқдор бўлса, чек келиб тушганда унинг жорий ҳисобрақамида пул маблағлари бўлмаса, банк чек суммасини ўзининг муддатли ёки овердрафт кредити ҳисобидан тўлаб беради.

Ўзбекистон Республикасида юридик шахслар ўртасидаги ҳисоб-китобларда қўлланиладиган чеклар муомаласи Марказий банк томонидан 1996 йилда тўхтатилган.

Фикримизча, юридик шахслар ўртасидаги ҳисоб-китобларда қўлланиладиган чеклар муомаласини амалиётга жорий этиш лозим. Бунда, чекларни клиринг палатасида қайта ишлашни йўлга қўйиш керак. Бундан ташқари, чеклар бўйича тўлов суммаси алоҳида ҳисобрақамда депонент қилинмаслиги керак. Чунки, тўлов суммасини депонент қилиниши тўловчига тегишли пул маблағларининг бир қисmini унинг хўжалик айланмасидан чиқиб қолишига олиб келади.

Шунингдек, тўловга қобиллиги юқори бўлган сотиб олувчиларнинг чек бўйича тўлов суммасини тижорат банкларининг овердрафт ва муддатли кредитлари ҳисобидан тўлаб беришни йўлга қўйиш лозим.

Автоматик клиринг палатаси электрон тўлов тармоғи бўлиб, банклар ўртасидаги дебетли ва кредитли трансакцияларни тартибга солиш ва амалга оширишга мўлжалланган.

Автоматик клиринг палатаси биринчи марта АҚШда XX асрнинг 70-йилларида ташкил қилинган [1].